

10. Маслова, В.А. (2004). Когнитивная лингвистика. - Минск: “ТетраСистемс”. – 256 с.

11. Попова, З.Д., & Стернин, И.А. (2007). Когнитивная лингвистика. – Москва: “АСТПРЕСС”. – 314 с.

12. Токарев, Г.В. (2003). Концепт как объект лингвокультурологии (на материале репрезентаций концепта «Труд» в русском языке): Монография. – Волгоград: «Перемена». – 213 с.

Məqalə tarixçəsi

Daxil olub 10.02.2026

Qəbul edilib 24.02.2026

Nəşrə tövsiyə edib *Sevinc Sadıxova*
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

<https://doi.org/10.30546/114578.2026.3015.218>

“AZƏRİ” SÖZÜNÜN TARİXİNƏ BİR BAXIŞ

Günəl Allahverdiyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://ORCID.org/0000-0001-8013-7741>
Babayeva2009@hotmail.com

Xülasə

Məqalə “azəri sözü” anlayışının tarixən Azərbaycan türkcəsinin adı kimi formalaşdığını irəli sürülür, onun fars/pəhləvi mənşəli olması barədə nəzəriyyələri rədd edir və terminologiyanın dəyişməsində ərəblərin, Sasanilərin və sonrakı siyasi-mədəni proseslərin rolu vurğulanır.

“Azəri” sözü tayfa adı kimi yox, “Azərbaycan” sözündən törəmə (“azərbi/azərçi/əl-azəriyə”) kimi təqdim olunur; XI əsr mənbələrində “Azərbaycan əhalisinin dili” mənasında işlənməsi vurğulanır. Q.Qeybullayevə görə, Anadoluda “tam türkləşmə” dini dəyişmə ilə yanaşı gedib; Azərbaycanda isə türk etnosları aparıcı olduğu üçün “türkləşdirmə” əsas mexanizm olmayıb. “Azəri dilinin pəhləvi dialekti olması” iddiası rədd edilir. Nəticədə “azəri” və “azərbaycanlı” anlayışları ekvivalent kimi təqdim olunur; “azəri dili” ifadəsi Azərbaycan türkcəsinin sinonimi sayılır və dili bütövlükdə adlandırmaq üçün “uğurlu termin” kimi müdafiə edilir.

Açar sözlər: azəri, türk, etnik, müstəqil dil, pəhləvi dili.

A LOOK AT THE HISTORY OF THE WORD “AZERI”

Gunel Allahverdiyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The article suggests that the concept of the “Azeri word” was historically formed as the name of Azerbaijani Turkish, rejects theories about its Pahlavi origin, and emphasizes the role of the Arabs, Sasanians, and subsequent political and cultural processes in the change of terminology.

The word “azeri” is presented not as a tribal name, but as a derivative of the word “Azerbaijan” (“azerbi/azerci/al-azeriyya”); in the 11th century sources, it is emphasized that it was used in the sense of “the language of the Azerbaijani

population”. According to G. Geybullayev, “complete Turkization” in Anatolia went hand in hand with religious change; in Azerbaijan, since the Turkic ethnoses were the leading ones, “Turkization” was not the main mechanism. The claim that “the Azeri language is a Pahlavi dialect” is rejected. As a result, the concepts of “Azeri” and “Azerbaijani” are presented as equivalent; the expression “Azeri language” is considered a synonym for Azerbaijani Turkish and is defended as a “successful term” to name the language as a whole.

Key words: azeri, turkic, ethnic, independent language, pahlavi language.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ СЛОВА «АЗЕРИ»

Гюнель Аллахвердиева

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

В статье выдвигается предположение, что понятие «азерского слова» исторически сформировалось как название азербайджанского турецкого языка, отвергаются теории о его пехлевском происхождении и подчеркивается роль арабов, сасанидов и последующих политико-культурных процессов в изменении терминологии. На юге Азербайджана говорили на атропатском языке, а на севере – на албанском. Этноним «тюрк» был широко распространен с V века; сасаниды, на фоне контактов с тюркскими каганатами, называли азербайджанских тюрков «тюрками». Слово «азерский» представлено не как название племени, а как производное от слова «Азербайджан» («азерби/азерчи/аль-азерийя»); в источниках XI века подчеркивается, что оно использовалось в значении «язык азербайджанского населения». По мнению Г.Гейбуллаева, «полная тюркизация» в Ана шла рука об руку с религиозными изменениями; в Азербайджане, поскольку ведущую роль играли тюркские этносы, «тюркизация» не являлась основным механизмом. Утверждение о том, что «азербайджанский язык – это пехлевийский диалект», отвергается. В результате понятия «азерский» и «азербайджанский» представляются как эквивалентные; выражение «азербайджанский язык» считается синонимом азербайджанского турецкого и защищается как «удачный термин» для обозначения языка в целом.

Ключевые слова: азеры, турецкий, этнический, независимый язык, пехлевийский.

Giriş/ Introduction

Azərbaycanda etnik ad yalnız “alban” adı deyildi. Cənub hissə atropatenlər, şimal hissə albanlar, cənubda Atropatena dili, şimalda alban dili ifadələri işlənirdi. “Türk” etnik adı V əsrdən kütləviləşməyə başlayır, Sasanilər Çindən İrana böyük bir ərazidə yaranmış türk xaqanlığı ilə əlaqə saxlayır, bəzən qohumluq münasibətlərinə girməli olur və Azərbaycan türklərini də “türk” adlandırırdılar. Ərəblər Azərbaycanı “türk ölkəsi” bilir və “türk ölkəsi” adlandırırdılar. Lakin ərəblər Atropatena sözünü öz şivələrində *Azərbaycan* şəklində saldıqları, azərbaycanlıları qısa şəkildə *azəri* adlandırdıqları üçün bu istilahi şimal türklərinə də tətbiq etməyə başlamışdılar. Ona görə də vahid etnogenezin təşəkkülü V əsrə aiddir. Q.Qeybullayev Anadoluda türk dilinin təşəkkülü ilə Azərbaycanda türk dilinin təşəkkül spesifikasiyasını fərqləndirməkdə tam haqlıdır: *“Türkiyə və Azərbaycanda etnik proseslərin fərqli cəhətləri vardır. Türkiyə ərazisində həqiqətən tam türkləşmə prosesi getmişdir və bu proses həm də xristianlığın islamla əvəz olunması prosesi ilə yanaşı getmişdir. Azərbaycanlıların etnogenezində türkləşdirmə etnik prosesin xarakterik xüsusiyyəti olmamışdır, çünki burada türk etnosları aparıcı rol oynayırdı”* [Qeybullayev, 1994:167-180].

Azəri dili Azərbaycan əhalisinin dili olmuş, fars dili və pəhləvi şivələrindən fərqlənmişdir. Orta əsrlərdə irandilli tayfalar Azərbaycan ərazilərinə köçürülmüşdür. Lakin bunlar azlıq təşkil edirdi. Ölkəmizin ərazisindəki tatlar, talışlar, kürdlər 2000 il əvvəlki yerlərində yaşamaqdadırlar və yerlərini nadir hallarda dəyişirlər. Azərilərin qədim dili olan azəri dilini pəhləvi dilinin dialektlərindən sayan alimlər tarixin üzərinə qalın pərdə çəkmək istəyirlər. *“Azərbaycanın bir sıra əllamə alimlərinin təsdiqinə çalışdıqları nəzəriyyənin, yəni Azəri türklərinin farsdan dönməsi “ideyası” Ulu Tarixin təkərlərinin altına zorla soxuşdurulan pazdır. Sürətlə axıb gedən, Zaman qatarının təkərləri altına paz qoymağa səy göstərmək, özünü, öz hissiz, əndamsız şəxsi varlığını təhlükədə qoymaq deməkdir. Pazın əvəzinə özün düşə bilərsən iti çarxların altına”* [Nüvədili, 1997:214].

Cənubi Azərbaycan əhalisinin dilindən bəhs edən ərəbdilli qaynaqlarda azəri termini tez-tez xatırlanır. Y.Həməvi göstərir ki, *“onların dilini əl-azəriyə adlandırırlar və onu başqaları anlamır”*. Onlar bu dilin türk dili olduğunu qeyd etməsələr də, onu fars dilindən fərqləndirmiş və Azərbaycan ərazisində fars dili ilə yanaşı əsas dil olduğunu söyləmişlər [Azərbaycan tarixi, 1994:223].

Azəri dilini fars dili hesab edənlərin zənnincə, azəri adlı farsdilli bir tayfa

olmuşdur və azəri dili ifadəsi belə yayılmışdır. Bir fikir də var ki, azəri sözü *as* tayfa adından və *ər* sözündən ibarət olub, “*as ərləri*” deməkdir. Bu *aslar* haqqında əfsanələr böyükdür və onlar Asiyanın dillərinin kökündə dayanan bir tayfa kimi səciyyələndirilir. Azərbaycan sözünü qədim aslarla bağlamaq olar, lakin bu xalqı və onun dilini farsdilli bir tayfa ilə əlaqələndirmək mümkün deyil. Çünki tarixin yazılı mənbələri olan son 5000 ili ərzində Azərbaycanda və hətta yaxın ətraf ərazilərdə *asər* və ya *azəri* adında türk və ya irandilli aparıcı bir tayfaya təsadüf edilməmişdir. Azəri sözü tayfa adı olmayıb Azərbaycan sözündən yaranmışdır. 1300 il əvvəl Azərbaycanın bu cür bütövlüyü onun vahid xalqından, vahid dilindən xəbər verir. Xalqın dili türk dili idi. Türklər Qara dənizin və Xəzərin şimalında, Altaydan Balkana qədər geniş ərazidə yayılmışdı. Ona görə də ərəblər “Azərbaycan” dedikləri bu ərazidəki dili “əl-azəriyə” – azəri dili adlandırırdılar.

XI əsrin görkəmli Azərbaycan alimi X. Təbrizinin öz müəllimi Məərri ilə söhbətində azəri dilinin «Azərbaycan əhalisinin dili» kimi təqdim edilməsi “azəri dili” dedikdə türk dilinin nəzərdə tutulduğuna əyani misaldır [Сумбатзаде, 1990: 128]. X. Təbrizi ilə Məərrinin söhbətində *azəri* yox, *azərbi* sözü işlənmişdir. Ə.Sumbatzadə həmin əhvalatın ilk mənbəyini göstərməklə o sözün necə yazıldığını da ərəb qrafikası ilə qeyd etmişdir. Müəllif yazır: “Verilmiş parça Əbdülkərim ibn-Məhəmməd əs-Səmanın “Kitab-əl-ənsab” əsərində mühafizə olunmuş, X.Təbrizinin öz yerlisi ilə söhbət dilindən bəhs olunarkən *ba-l-azərbicide*, “azəri dilində” ifadəsi qeydə alınmışdır”.

T.Hacıyev M.Mahmudovun “Təbrizdən Şama qədər” əsərinə əsasən həmin sözü *azrəbi* şəklində göstərmişdir. Müəllif eyni əhvalatı xatırlayaraq deyir: “*Ayağa qalxdım və azrəbi dilində onunla söhbət edib məni maraqlandıran hər şeyi ondan soruşdum*”. Müəyyən mənbələrdə T.Hacıyevdə bir elementin ərəb əlifbasından düzgün əxz olunmadığını güman edilir. Mahiyyətlə çox bağlı olan söz *azrəbi* yox, *azərbi* şəklində oxunmalı idi və bu cəhətdən Ə.Sumbatzadə ərəb əlifbası ilə sözü düzgün vermişdir: *ba-l-azərbicide*. Sözün bu şəkildə oxunuşu ona görə doğrudur ki, bu söz *Azərbican* sözündəndir, *Azərbican* sözünün bir hissəsidir və “*Azərbaycan sözünün sifət kimi işlənən formasıdır*” [Сумбатзаде, 1990:130].

“Azəri” sözü az işlənsə də, unudulmurdu. Azərbaycan dilini ilk dəfə rəsmi dövlət dili elan edən Şah İsmayıl, təbii olaraq, “türk dili”nə üstünlük verir. Şah İsmayıl Azərbaycanın həqiqi müstəqilliyinə çalışmış, ona görə də Anadolu türkləri ilə qarışmamaq, Azərbaycanın müstəqilliyini əbədi etmək üçün

osmanlıların sünni məzhəbi müqabilində şiəliyi genişləndirməklə yanaşı, dövlət dilini və onun adını da beynəlxalq aləmə tam fərqli şəkildə – xalqın işlətdiyi kimi çatdırır və bu hal “azəri dili” termininin daha çox məhdudlaşmasına səbəb olur [Kacyмова, 1993:46].

XV əsrdən başlayaraq Osmanlı imperiyası zəifləməyə, Osmanlı dövləti tutduğu əraziləri itirməyə başlamışdır. Ona görə də XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan və Anadolu türklərini fərqləndirmək üçün yenidən “azəri” sözü ehtiyac artmışdır. Bu zamandan “azəri” sözü daha çox işlənməyə başlamışdır. Beləliklə, ərəb işğalından (VII əsr) bu günə qədər “azəri dili” həqiqi mənada “türk dili”nin sinonimi kimi işlənmişdir və bir linqvistik termin kimi, “azəri” sözü yüksəliş (VII-X), tənəzzül (X-XIX), yeni yüksəliş (XIX əsrin sonları XX əsrin 70-ci illərinə kimi) və yeni tənəzzül (70-90-cı illər) mərhələləri keçirmişdir. Əgər Hind-Avropa monopolizmi, fars şovinizmi, bizim bir sıra alimlərin və rus tarixçilərinin tarixi saxtalaşdıran yazıları olmasa idi, XX əsrdə “azəri dili” uğurlu bir termin kimi öz yerini tuta bilərdi [Kazımov, 2005:327].

Bunlar göstərir ki, azəri dili ifadəsi Azərbaycan adından doğmuşdur və türk etnosu və Azərbaycan türk dili ilə bilavasitə bağlıdır. Azərilər və azərbaycanlılar anlayışları ekvivalentdir. Azəri sözünün Azərbaycan sözündən törədiyini nəzərə aldıqda həm azəri dili, həm də Azərbaycan dili ifadələri yaygın ifadələrdir. Azəri sözü bizim dilimizi bütövlükdə adlandırıla bilən ən uğurlu termindir. Azərbaycan türklərinə daim «azəri türkləri» demişlər və Azərbaycan xalqını həm Anadolu, həm də şərq türklərindən fərqləndirmişdir.

Alimlərin bir qismi Azərbaycan ərazisində türkləri yerli və gəlmə türklərinin birliyi deyil, İran-fars əhalisi sayır və onların zorla türkləşdirildiyini, türk dilinin onlara zorla qəbul etdirildiyini iddia edirlər. Buna görə də Azərbaycan tarixini, Azərbaycan xalqının mənşəyini, dilini saxtalaşdırmağa çalışan alimlərdən biri Ə.Rəzmara azəri dilini türk dili hesab etsə də, onun türklərdən mənimsəndiyini, buna görə də dövlət tədbiri əsasında mütləq dəyişdirilməsini, əhalinin yenidən fars dilinə qaytarılmasını tələb edirdi: “*Şərqi Azərbaycanın sakinlərinin dili azəri dili olmuşdur. Həmin ərazinin sakinləri uzun illər ərzində qonşuluq əlaqələri nəticəsində bu dili onlardan mənimsəmişlər. Hazırda azəri dili orada fəaliyyət göstərməkdədir. Bu ərazinin dilinin dəyişilməsi haqqında dövlət tərəfindən ciddi tədbirlərə baxmayaraq, onların fəaliyyəti hələ də nəticəsiz qalmışdır*” [Fazili, 1992:128].

Azərbaycan tarixi, mədəniyyəti və dili sahəsində 60-cılar hərəkəti bütün bu fikirlərin yanlış və qərəzli olduğunu, Azərbaycan xalqının dilinin və tarixinin